

Askerî Tarikatların Kudüs Krallığı'ndaki Hac Rotalarında Savunma Faaliyetleri (1137-1187)

Abdurrahman Onur Çalışır^{1,2}

ÖZET

Birinci Haçlı Seferi'nin sonucunda kurulan Kudüs Krallığı, ilk yıllarından itibaren çevresindeki devletlerle mücadelelere girmiştir. Mücadelelerin neticesinde krallıkta bulunan hac yollarında ciddi bir güvenlik sorunu baş göstermiştir. Krallık hem bölgesel rakiplerini bastırmak hem de insan ile gelir kaynağı olarak gördüğü yolları korumak için yayılma politikası takip etmiştir. Ayrıca yollardaki güvenlik sorunu krallık içerisinde askerî tarikatların kurulmasına neden olmuştur. 1130'lerden itibaren krallık ile askerî tarikatlar iş birliği içerisinde hem krallığın bölgesel rakiplerini pasivize etme hem de hacıları koruma faaliyetleriyle meşgul olmuştur. Literatürümüzde askerî tarikatlar üzerine yapılan akademik çalışmalarda tarikatların kuruluş amaçları doğrultusunda yürüttükleri faaliyetler göz ardı edilmiştir. Bu boşluğu doldurmak amacıyla makalede Tapınak ile Hospitalier tarikatlarının krallıktaki hac rotalarındaki savunma faaliyetleri birincil kaynaklara dayanılarak incelenmiştir. Ayrıca tarikatların savunma faaliyetlerinin boyutları ile başarısı değerlendirilmiştir. Çalışmanın kronolojik alt sınırı, ilk kez bir askerî tarikata kale verilen 1137 senesidir. Kronolojik üst sınır ise krallığın topraklarının çoğuyla birlikte hac noktalarının çoğunu kaybettiği 1187 yılıdır. Araştırma sonucunda, askerî tarikatların kuruluş amaçları doğrultusunda başarılı oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Haçlı Seferleri, Kudüs Krallığı, Hac, Tapınak Şövalyeleri, Hospitalier Şövalyeleri.

Defensive Activities of the Military Orders on the Pilgrimage Routes in the Kingdom of Jerusalem (1137-1187)

ABSTRACT

The Kingdom of Jerusalem, which was established as a result of the First Crusade, has been engaged in struggles with the states around it since its first years. As a result of the struggles, a serious security problem arose on the pilgrimage routes in the kingdom. The kingdom pursued a policy of expansion both to suppress the regional rivals and to protect the routes that it saw as a source of people and income. In addition, the security problem on the roads led to the establishment of the military orders within the kingdom. From the 1130s onwards, the kingdom and the military orders cooperated in both the pacification of the kingdom's regional rivals and the protection of pilgrims. In our literature, academic studies on military orders have ignored the activities carried out by the orders in line with their founding purposes. To fill the gap, this article examines the defence activities of the Templar and Hospitaller orders on pilgrimage routes in the kingdom until 1187, based on primary sources. Also, the extent and success of the orders' defence activities is evaluated. The chronological lower limit of the study is 1137, when a castle was first given to a military order. The upper limit is 1187, when the kingdom lost most of its lands and most of its pilgrimage locations. As a result of the research, it is concluded that military orders were successful in line with their founding objectives.

Keywords: Crusades, the Kingdom of Jerusalem, Pilgrimage, Templar knights, Hospitaller knights.

¹ İletişim Yazarı: onrcalisir@gmail.com

² Dr., ORCID: 0000-0001-5255-2462

1. GİRİŞ

Birinci Haçlı Seferi ve arkasından düzenlenen daha küçük çaplı seferler sonucunda sırasıyla Urfa'da, Antakya'da, Kudüs'te ve Trablus'ta Haçlı devletleri kuruldu (Runciman, 2008; Richard, 2022; Demirkent, 1997; Demirkent, 1990; Demirkent, 1994; Küçüksipahioğlu, 2006; Altan, 2022; Gölgesiz Karaca, 2022). Bunların arasından en prestijli olan ve 1100'den itibaren krallık olarak Filistin'de varlığını sürdüren Kudüs Krallığı, var olduğu müddetçe Mısır ve Suriye'deki siyasî yapılarla mücadele etti. Krallık topraklarındaki hac rotalarının da etkilendiği bu mücadele esnasında en güçlü desteği ise kendi sınırları içerisinde kurulan askerî tarikatlardan aldı. Literatürümüzde askerî tarikatların kuruluşları ve Haçlı devletlerinde oynadıkları siyasî ile askerî rollerin çeşitli boyutlarına ilişkin çalışmalar yapılmıştır (Altan, 2002; Çeken, 2020; Genç ve Baş, 2024; Dündar, 2022). Fakat bu çalışmalarda daima askerî tarikatların seferlerdeki ve savaş meydanlarındaki rollerine odaklanılmış, tarikatların kuruluş amaçları doğrultusunda yürüttükleri faaliyetlerin seyri ve gelişimi göz ardı edilmiştir. Bu makalenin amacı, Tapınak ve Hospitalier şövalyelik tarikatlarının, 12. yüzyılda Kudüs Krallığı'ndaki hac yollarının güvenliğinin sağlanması ve hacı kabilelerinin savunulması hususlarında üstlendikleri rolü dönemin kaynakları ışığında genel hatlarıyla inceleyerek literatürümüzdeki boşluğu bir nebze olsun doldurmaktır. Askerî tarikatlar hac yollarında ne gibi güvenlik faaliyetleri yürütmüşlerdir ve rotaların güvenliği konusunda başarılı olmuşlar mıdır sorularına cevap aranacaktır. İlk bölümde, 12. yüzyılda Hıristiyan Katoliklerin Filistin'deki popüler hac rotalarına ve yüzyılın başı itibarıyla Kudüs'teki Haçlıların durumuna kısaca değinilecektir. İkinci bölümde ise askerî tarikatların resmen kurulmalarının ardından Kudüs Krallığı'ndaki hac rotalarının savunmasında rol oynamaya başlamaları ve ne tür güvenlik faaliyetlerinde buldukları incelenecektir. Ayrıca bölüm içerisinde tarikatların hac rotalarının güvenliği konusunda başarılı sağlayıp sağlayamadıkları tartışılacaktır. Makalenin kronolojik alt sınırı olarak Kudüs Krallığı'nın ilk kez bir kaleyi askerî tarikatın kontrolüne verdiği 1137 senesi, üst sınırı olarak ise krallığın Kudüs'le birlikte topraklarının neredeyse tamamını (dolayısıyla hac noktalarının çoğunu) Eyyübîlere kaybettiği 1187 yılı belirlenmiştir.

Filistin'deki temel hac rotalarını Kudüs merkezde olmak üzere doğu, batı, güney ve kuzey olarak dörde ayırabiliriz (Şekil 1).

Şekil 1. 1150 civarında Kudüs Krallığı'ndaki başlıca hac rotaları (Kaynak: Google Earth)

Doğudaki rota Erihâ istikametindeydi ve Hz. İsa'nın vaftiz edildiğine inanılan Ürdün Nehri'nde son buluyordu. Batıda, Aziz Georgius'un defnedildiği kiliseye ev sahipliği yaptığı düşünülen Lod şehri hacıların uğrak noktasıydı. Batı hac yolu Yafa ile Kudüs arasında uzanıyordu. Güney rotasında Hz. İsa'nın doğduğu yer olduğu söylenen Beytülâhm şehri ve eşleriyle birlikte Hz. İbrâhim, Hz. İshak, Hz. Ya'küb'un mezarlarının bulunduğu inanan el-Halîl yerleşimi önemli ziyaretgâhlardı. Mesafe olarak en uzun rota olan kuzey rotasında ise önce Hz. Ya'küb'la ilgili mekanların bulunduğu kabul edilen Nablus şehri ve Hz. İsa'nın çocukluğunun geçtiği düşünülen Nâsıra yerleşimi vardı. Nâsıra'nın doğusunda kalan Taberiye ile çevresinde ve batısında kalan Akkâ, Hayfa, Kaysâriye gibi sahil

kentlerinde yine hacıların ziyaret ettikleri önemli mekanlar vardı (Ehrlich, 2006, s. 227). Haçlılar 1099'da Kudüs'ü ele geçirdiklerinde bu yerleşim yerlerinin neredeyse hiçbiri hâkimiyetleri altında değildi. Ancak "Kutsal Kabrin Koruyucusu" unvanıyla Kudüs'te hüküm süren ilk Haçlı hükümdarı Aşağı Lorraine Dükü Godefroi de Bouillon, 1 sene içerisinde toprakları doğuda Erihâ'ya, batıda Yafa'ya, kuzeyde Taberiye'ye, güneyde el-Halîl'e kadar genişletebildi (John, 2018, ss. 195, 202). Kendisi 1100 Temmuz'unda Kudüs'te hasta yatarken, Haçlılar Venediklilerin yardımıyla Fâtımîlere ait Hayfa'yı kuşatıyorlardı. Godefroi kentin alındığını göremeden 18 Temmuz 1100'de hayatını kaybetti (Albert of Aachen, 2007, ss. 514-520). Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi Dımaşk Melikliği (1104'ten sonra Atabeylik) ve sahil kentlerinin hâkimi Mısır merkezli Fâtımî Devleti, Kudüs Haçlılarının en önemli jeopolitik rakipleriydi.

2. KUDÜS KRALLIĞI'NDAKİ YOLLARIN DURUMU

Urfa Kontu I. Baudouin de Boulogne ölen ağabeyinin topraklarının idaresini devralmak için 1100 yılının Sonbahar'ında Urfa'dan Kudüs'e aceleyle yolculuk yaparken, Ordu Rahibi Fulcherus Carnotensis de onun yanındaydı. Birkaç yüz silahlı adamdan oluşan kabile, Antakya'dan sonra sahil yolunu izleyerek Yafa'ya kadar inmiş ve oradan doğuya dönüp Kudüs'e gelmişti (*Fulcheri Carnotensis*, 1913, ss. 352-370). İşte bu yolculuk sırasında Rahip Fulcherus, Fâtımîlerin elindeki sahil kentlerinde yaşayan Müslümanların Remle ile Kudüs yolundaki dağlardaki mağaralarda gizlenerek yoldan geçen hacılara saldırdıklarını bizzat görmüştü (*Fulcheri Carnotensis*, 1913, ss. 373-374). Ondan iki sene sonra aynı yoldan geçen Anglosakson hacı Saewulf batı hac yolundaki bu vaziyeti şöyle anlatacağı:

"Yafa'dan iki günlük yolculuk mesafesindeki Kudüs şehrine doğru, çok çetin ve çok tehlikeli dağlık bir yol üzerinden tırmanışa geçtik çünkü her zaman Hristiyanlara tuzaklar kurup gizlenen Sarazenler, dağların mağaralarında ve kayalıkların oyuklarında saklanırlar. Gece gündüz teyakkuz hâlinde kalarak her daim saldıraabilecekleri kişileri yahut kafilesi olmayanları ya da yorgunluk yüzünden kafilenin gerisinde kalanları dikkatlice tespit ederler. Bir anda her yerde görülüp birden yok olurlar. Bu yolculuğu yapan herkes bunu ve vahşi hayvanlar tarafından tamamen lime lime edilmiş sayısız insan cesedinin yolda ve yolun yakınında nasıl yattığını görebilir. Hristiyanların cesetlerinin orada gömülmemiş hâlde yatmasına şaşırabilirsiniz. Ancak buna hiç de hayret edilmesin. Çünkü orada toprak azdır ve kayalık zemin kolayca kazma imkânı sunmaz. Ayrıca orada toprak olsaydı da kim kafilesini terk edip orada yalnız başına yol arkadaşı için mezar kazacak kadar aptaldır ki? Eğer birisi bunu yaparsa yol arkadaşından ziyade kendisi için bir mezar hazırlar. O yolda şüphesiz sadece fakirler ve güçsüzler değil aksine zenginler ve güçlüler de tehlike içerisindedir. Çoğu Sarazenler tarafından öldürülür. Daha fazla sayıdaki insan ise sıcaklık ve susuzluktan, pek çoğu içecek kıtlığı yüzünden, birçoğu da aşırı derecede içmekten ölür. Öte yandan biz tüm kafilemizle birlikte hasretini çektiğimiz yere (=Kudüs) zarar görmeden ulaştık." (Çalışır, 2021, s. 55).

Kafilelere saldırılar düzenleyen bu kişiler sıradan eşkıyalar değildi. Sahil kentlerindeki Fâtımîler özellikle ilkbahar ile sonbahar mevsimleri arasında düzenledikleri bu türden akınları, yeni kurulmuş olan Kudüs Krallığı'nın gücünü sarsmak ve insan kaynağını sekteye uğratmak amacıyla düzenliyorlardı. 12. yüzyılda Şeyzer'i yöneten Münkizoğulları hânedanına mensup emir ve edip Üsâme ibn Münkız, hatıralarını kaleme aldığı *Kitâbü'l-İ'tibâr* isimli eserinde, gençliğinde Askalân'dan krallık topraklarına düzenlenen akınlara katılmış Bedi es-Süleyhî adlı bir "emir"den bahsetmektedir (*An Arab Syrian Gentleman*, 1929, s. 158). Ayrıca Saewulf tehlikenin herkes için geçerli olduğunu söylerken abartmıyordu: Ağabeyinin mirasından bir krallık yaratan Kudüs Kralı I. Baudouin de Boulogne, 1103 Temmuz'unda Kaysâriye civarında avlanırken, Askalânlı ve Akkâlî Fâtımîlerin ana yollara düzenlediği akınlardan birisini haber almış ve onları engellemek isterken çarpışma sırasında bir mızrağın uyluğu ile böbreğini delmesi sonucunda ağır yaralanarak kan kaybından bilincini kaybedip atından düşmüştü (Albert of Aachen, 2007, ss. 662-664). Avrupa'dan yeni kurulan devlete soylu ve şövalye akışını sağlamak için yolların güvenliği önemliydi.

Kudüs Krallığı'nın Fâtımî sorununa bulduğu çözüm, sahil kentlerini bir an evvel ele geçirmeye çalışmak oldu. Yafa limanına demirleyen Ceneviz donanmasının desteğiyle 1101 yılında Arsuf ve Kaysâriye ele geçirildi. 3 yıl sonra ise yine Cenevizlilerin yardımıyla Akkâ alındı. Sahil tarafındaki bu mücadelenin yanında Filistin kırsalında da mücadele sürdü: 1101-1105 arasında Remle civarında Fâtımî Devleti ile Kudüs Krallığı arasında 3 meydan savaşı cereyan etti ki en nihayetinde bu boğuşmadan galip ayrılan krallık oldu (Gölgesiz Karaca, 2022, ss. 85-96, 105-109). Fakat Fâtımî akınları devam etti: 1106 Ekim'inde ve 1107 Nisan'ında sahil kentlerinden gelen Fâtımîler Yafa ile Remle arasını yağmalayarak hacılara saldırdılar (Albert of Aachen, 2007, ss. 726, 748). Üstelik Fâtımîler Kudüs Krallığı'na karşı Dımaşk Atabeyliği'yle de ittifak kurmuşlardı. 1107 İlkbahar'ı sonunda Ürdün Nehri'ni geçen Dımaşklı Türklerle birleşen Askalânlı Fatimiler, Kudüs'ün güneyindeki önemli hac noktalarından birisi olan el-Halîl civarını yağmaladılar (Albert of Aachen, 2007, ss. 748-750). Askalânlılar kasım ayında ise Yafa'dan Kudüs'e giden Haçlı

askerlerine saldırdılar (*Fulcheri Carnotensis*, 1913, ss. 514-518). 1107 civarında hac için Filistin'e gelen Kievli Başkeşiş Daniel, bu dönemdeki Fâtımî akınlarının yarattığı korkuya bizzat şahit olmuştu:

“[Lod]’da çok sayıda pınar var. Yolcular su kenarında dinlenirler fakat büyük bir korku içerisindedirler. Çünkü burası ıssız bir yerdir ve yakınında Sarazenlerin çıkıp bu yollarda yolcuları öldürdüğü Askalân şehri bulunur.” (Wilkinson, Hill ve Ryan, 1988, s. 126).

Ancak Kudüs Krallığı sahil şehirlerini ele geçirmekte kararlıydı. 1110 İlkbahar’ında Cenevizlilerin denizden yardımıyla Beyrut, Aralık ayında ise Norveçlilerin filo desteğiyle Sayda krallık tarafından ele geçirildi (Gölgesiz Karaca, ss. 118-119, 121-123). Fâtımîlerin elinde sahilde yalnızca Sûr ve Askalân şehirleri kalmıştı ama akınlar devam ediyordu: Doğu hac rotasındaki Ürdün Nehri’ne giden 700 kadar Hıristiyan hacı, Kudüs’e geri dönerken 29 Mart 1119’da Sûrlu ve Askalânlı Fâtımî askerlerinin saldırısına uğradı. 300’ü ölürken, 60’ı esir düştü (Albert of Aachen, 2007, s. 880).

Kudüs Krallığı aynı sıralarda kuzey ile doğuda Dımaşk Atabeyliği ve eşkıyalarla da mücadele ediyordu. Eşkıyalar Kudüs’ten Ürdün Nehri’ne giden hacılara saldırırken, atabeylik Taberiye çevresine akınlar düzenleyerek tehlike yaratıyordu. Kievli Başkeşiş Daniel, Kudüs-Erihâ arasındaki dağ mağaralarında gizlenip Hıristiyan hacılara saldıran eşkıyalardan ve Celîle bölgesindeki Müslüman saldırılarından bahsetmektedir (Wilkinson, Hill ve Ryan, 1988, ss. 136, 156). Krallık ilk yıllarında tehlikenin farkına vararak sahil kentlerinden Dımaşk’a giden yollarda kaleler inşa etmeye başlamıştı: Celîle Prinkepsi Hugues de Fauquembregues, 1105 yılında Dımaşk ekonomisi için hayati öneme sahip olan Sûr-Banyas-Dımaşk ticaret yolunun üzerine Toron Kalesi’ni inşa etti ve buradan gelip geçen kervanlara saldırılar yapmaya başladı. Ama Prinkeps Hugues Taberiye Gölü’nün doğusuna Alâl Kalesi’ni inşa etmeye başlayınca, Dımaşk’ta iktidarını henüz sağlamlaştırmış olan Atabey Tuğtekin duruma müdahale etti. Ordusuyla birlikte saldırarak prinkepsi ve Frenkleri öldürüp inşaatı süren Alâl Kalesi’ni yıktı (*Willelmi Tyrensis I*, 1986, ss. 502-3; İbnü’l-Kalânîsî, 2023, s. 83). Dımaşk Atabeyliği sonraki yıllarda Celîle’ye düzenli olarak akınlar yapmayı sürdürdü (İbnü’l-Kalânîsî, 2023, ss. 84-85; Albert of Aachen, 2007, s. 742). 1108 yılında Taberiye’ye düzenlenen saldırıda Celîle Prinkepsi Gervais de Bazoches esir alındı. Kudüs Kralı I. Baudouin fidye olarak Akkâ, Hayfa ve Taberiye şehirlerini vermeyi kabul etmeyince de Dımaşk’ta öldürüldü (Albert of Aachen, 2007, ss. 768-770; İbnü’l-Kalânîsî, 2023, s. 97). Öte yandan yukarıda anlattığım üzere aynı sıralarda krallığın batı ile güneyinde Fâtımîlerle mücadele devam ediyordu. Bu nedenle Kudüs Kralı I. Baudouin 1108 senesi sonunda Dımaşk Atabeyliği’yle ateşkes yaptı (İbnü’l-Kalânîsî, 2023, s. 101). 1111 yılında yenilenen bu ateşkes, 1113 yılında Dımaşk Atabeyi Tuğtekin, Musul Emiri Mevdud’la birlikte Celîle’yi yağmalayıp Kral I. Baudouin’yı savaşta mağlup ettikleri zaman kısa süreliğine bozuldu (Albert of Aachen, 2007, ss. 836-842; İbnü’l-Kalânîsî, 2023, ss. 113, 125-127). Ancak ertesi sene tekrar yenilendi (İbnü’l-Kalânîsî, 2023, s. 132-133). Bu anlaşmadan sonra, 1137’de Dımaşk Valisi Emir Bazvac, Kral Foulques’un krallık topraklarında olmamasını fırsat bilerek Ürdün Nehri’ni geçti ve Nablus’a kadar yağmalaması (*Willelmi Tyrensis II*, 1986, ss. 666-667) dışında Dımaşk Atabeyliği uzunca bir süre Kudüs Krallığı topraklarında ciddi bir harekatta bulunmadı. Hatta Halep ile Musul Atabeyi İmâdüddin Zengî’nin Dımaşk Atabeyliği üzerindeki baskıları artırması, 1140’lardan itibaren Dımaşk Atabeyliği’nin krallığa karşı daha barışçıl bir siyaset izlemeye itti (Alptekin, 1985, s. 123 vd.; Gölgesiz Karaca, 2022, ss. 200-201). Kuzeyde sular biraz olsun durulmuşken doğuda, Ürdün Nehri’nin ötesindeki mağaraları mesken tutan eşkıyalar, nehri geçerek Erihâ civarında hacılara saldırmayı sürdürüyorlardı. Kral Foulques 1139’da Ürdün Nehri’ni geçip eşkıyaların mağara kalesini kuşattıysa da soruna kalıcı bir çözüm getiremedi (*Willelmi Tyrensis II*, 1986, ss. 681-684).

Ayrıca belirtmek gerekir ki Kudüs Krallığı’nın Filistin’de Fâtımîlerin elindeki sahil şehirlerini ele geçirmeye ağırlık vermesi, Dımaşk Atabeyliği ile Fâtımî Devleti’nin yakınlaşmasına da yol açmıştı. Dımaşk birlikleri, Üçüncü Remle Savaşı’na (1105) Fâtımî ordusunda katılmışlardı (İbnü’l-Kalânîsî, 2023, s. 82). Değindiğim üzere, 1107’de Askalânlı Fâtımîler ve Dımaşklı Türkler el-Halîl civarını yağmaladılar. Kudüs Krallığı 1108’de Sayda’yı ve 1111’de Sûr’u kuşattığı zaman Dımaşk Atabeyliği kuşatılanlara askerî yardım gönderdi (Albert of Aachen, 2007, ss. 760-764, 826-834; İbnü’l-Kalânîsî, 2023, ss. 82, 117-121). Nihayetinde her iki kuşatma da başarısızlıkla neticelendi. 1118’de Kudüs Kralı I. Baudouin de Boulogne varis bırakmadan ölünce Fâtımîler krallığa saldırmak için Mısır’dan Askalân’a ordu gönderdiler ve Dımaşk Atabeyi Tuğtekin Ürdün Nehri’ni geçip Celîle’yi yağmaladıktan sonra anlaştıkları üzere Askalân’da onlarla birleşti. Yeni Kudüs Kralı II. Baudouin de Bourg onları engellemek amacıyla ordu toplayıp Aşdod’a geldi ancak Fâtımî ordusu savaşmak istemeyince taraflar dağıldılar (*Willelmi Tyrensis I*, 1986, ss 552-553).

Filistin’de yaklaşık 20 yıl süren bu mücadelelerden sonra Kudüs Krallığı topraklarını genişletmişti ama yine de hac yollarının güvenliği tam olarak sağlayamamıştı. 1100’de beri krallıkta bulunan Rahip Fulcherus Carnotensis’e göre, 1125 yılında, yani krallık Askalân hariç sahildeki tüm şehirleri ele geçirmişken dahi krallığın batısındaki hac

yollarında Askalânlı Fâtımîler, kuzeydeki yollarda ise Dımaşk Atabeyliği'ne mensup Türkler tehlike yaratıyorlardı (*Fulcheri Carnotensis*, 1913, s. 763). Bir de Kudüs'ten Ürdün Nehri'ne giden hac yolunda hacılara saldıran eşkıyalar vardı. Krallığa hatırı sayılır bir maddî gelir ve insan kaynağı sağlayan haclıların korunması lazımdı.

3. ASKERÎ TARİKATLARIN HAC ROTALARINDAKİ FAALİYETLERİ

3.1. Askerî Tarikatların Kuruluşu

Champagne Kontluğu'ndan bir şövalye olan Hugues de Payns, 1104 ve 1114 yıllarında senyörü Champagne Kontu I. Hugues'yle birlikte iki kez Kudüs Krallığı'na gelmişti (Cerrini, 2016, ss. 99-100). Şövalye Hugues yollardaki güvenlik sorununa bizzat şahit olmuştu. Dinî duygularıyla hareket eden Hugues, ikinci gelişinde krallıkta kalıp hizmet etmeye karar verdi. Godefroy de Saint-Omer'in da aralarında bulunduğu diğer şövalye arkadaşlarıyla birlikte haclıların ve hac yollarının güvenliğini sağlayacak bir tarikat kurmayı planladı. Hugues diğer şövalye arkadaşıyla birlikte fikrini Kudüs Kralı II. Baudouin de Bourg'a açtığı zaman kral memnuniyetle karşılayarak destek olacağını söyledi. Hatta taca ait Harem-i Şerif bölgesinde bulunan ve Hz. Süleyman'ın inşa ettiği tapınak olduğuna inanılan Mescid-i Aksâ'yı onlara verdi (*Willelmi Tyrensis I*, 1986, ss 553-554). Ancak bir sorun vardı: Din adamlarının silah taşınması dinî hukuk gereği yasaktı ve tarikatın resmen kurulması için bu yasağın aşılması gerekiyordu. Nitekim bu yasağa, krallığın üst düzey din adamlarının ve soylularının katıldığı Nablus Konsili'nde 23 Ocak 1120'de alınan bir kararla istisna getirildi: "XX. Capitulum. Si clericus causa defensionis arma detulerit, culpa non teneatur." yani "Madde 20. Eğer ruhbandan bir kişi korunma amacıyla silah taşırsa günah işlemiş sayılmayacaktır." (Kedar, 1999, s. 334). Bunun ardından Hugues de Payns ile arkadaşlarının Kudüs Patriği Gormond de Picquigny'ye yemin etmesiyle Tapınak Tarikatı, Kudüs Krallığı'nda resmen kuruldu ve Hugues de Payns tarikatın üstadı olarak belirlendi. Hugues sonraki yıllarını tarikatının genişlemesi ve Papalık tarafından da tanınması için çabalamakla geçirdi. Çabaları meyvesini vermekte gecikmedi: Kendisinin de katıldığı Troyes Konsili'nde (1129) Tapınak Tarikatı Papalık tarafından resmen tanındı ve tarikatın ilk tüzüğü oluşturuldu (Barber, 2006, ss. 26, 32-42; Çeken, 2019, ss. 672-673).

Nablus Konsili'yle getirilen istisna elbette sadece Tapınak Şövalyeleri Tarikatı'nın kurulması için alınmamıştı. Yolların güvensiz olduğu gerçeğinden kaynaklanmıştı. Kudüs Patriği Gormond de Picquigny'nin 1120 civarında yazdığı bir mektuba göre, krallıkta kimse silahlı şövalyeler ve piyadeler olmadan seyahat edemiyordu (*Historia Compostellana*, 1988, s. 272). Dolayısıyla gerçekten güvenlik gerekçesiyle din adamlarına esneklik tanınmıştı. Lakin istisnadan faydalanan başka bir tarikat daha oldu: Birinci Haçlı Seferi'nden önce Amalfili tüccarlar ait Kudüs'teki bakımevinde (Lat. *hospitale*) yardıma muhtaç haclılara hizmet vermek amacıyla kurulan ve 1113'te Papalık tarafından tanınan Hospitalier Tarikatı, Nablus Konsili'nden sonra Tapınakçılar örneğinden hareketle askerî bir hüviyete bürünmeye başladı (Riley-Smith, 2012, ss. 16-22, 29-29). Şövalyelik ile keşişliği birleştiren yeni tür bir kurumu yaratan ve bu sebeple az sayıda din adamı tarafından eleştirilen (Forey, 1992, s. 10 vd.) iki askerî tarikat, sonraki on yıl boyunca ciddi miktarda bağış alıp büyümeye başladı. Kudüs Krallığı da askerî kimliklerini kendisinin ihtiyaçlarından alan iki tarikatı destekledi. Zira Avrupa'dan hac yapmaya gelen şövalyeler, belirli bir süre krallıkta kaldıktan sonra memleketlerine dönmek üzere Filistin'den ayrılıyorlardı. Nitekim Emir Üsâme ibn Münkız, hac maksadıyla Avrupa'dan gelip bir süre Kudüs Kralı Foulques d'Anjou'nun (hük. 1131-1143) hizmetinde bulunduktan sonra memleketine dönmek üzere olan ve kendisine "kardeşim" şeklinde hitap eden böyle bir şövalyeden bahsetmektedir (*An Arab Syrian Gentleman*, 1929, s. 161). Ancak şimdi bu tarikatların kurulmasıyla, krallığın feodal lortluklarından gelen az sayıdaki şövalyelerin yanında, sürekli olarak krallıkta bulunan yeni bir şövalyeler grubu olacaktı.

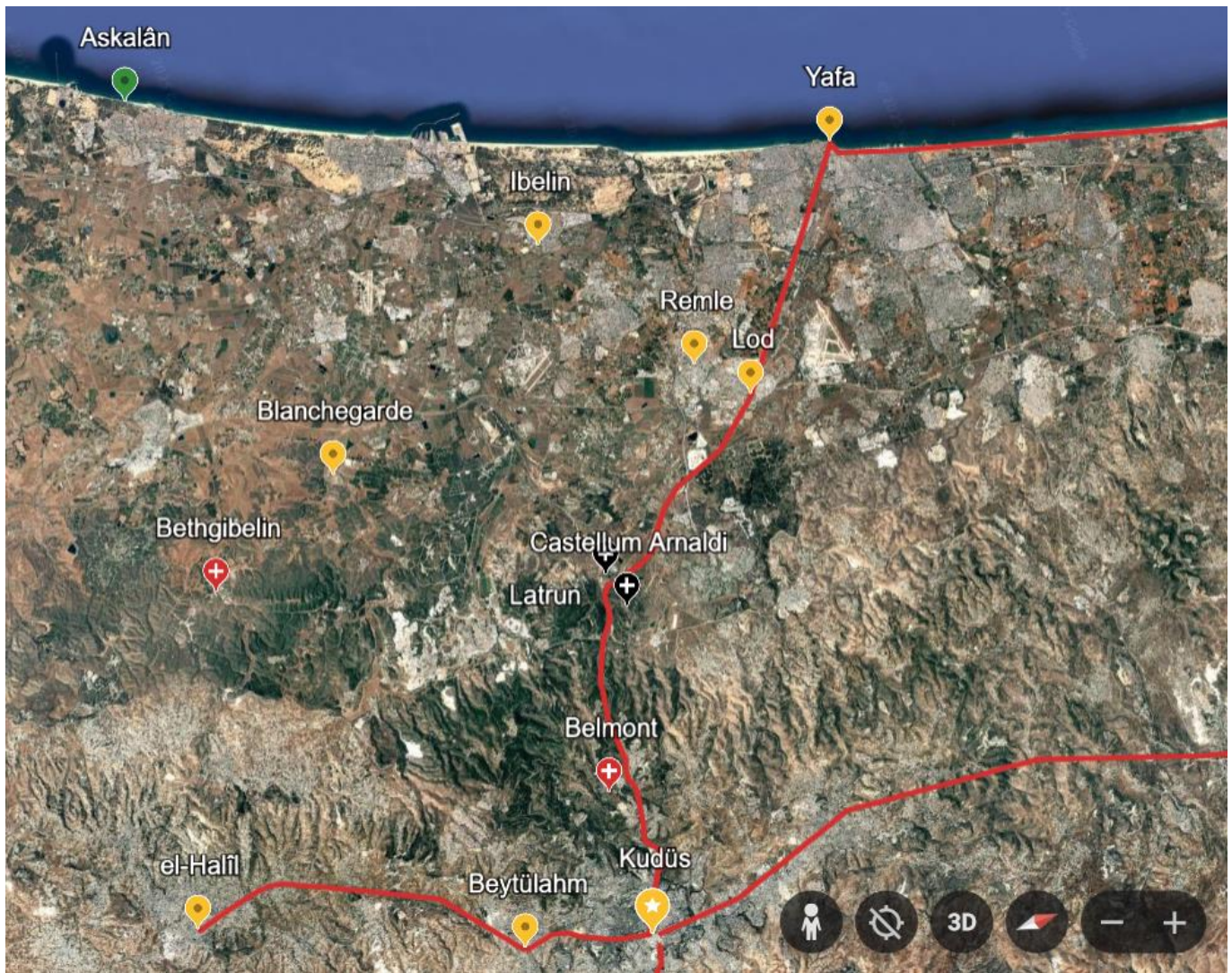
3.2. Askerî Tarikatların Batı ve Güney Hac Rotalarındaki Faaliyetleri

1140 civarına geldiğimiz zaman her iki tarikat da topladıkları bağışlar sayesinde Kudüs Krallığı'na askerî destek verebilecek güce ulaşmıştı. Krallığın o dönemde batı hac yollarında yaşadığı en önemli tehlike Askalân'daki Fâtımîlerin akınlarıydı. Dönemin Kudüs Kralı Foulques d'Anjou Askalân'ı kaleler silsilesiyle kuşatarak bastırma yoluna gitti. Askalân'dan gelebilecek akınları önlemek için Askalân-El-Halîl arasındaki yola, Askalân'ın önünde uzanan ovaya hâkim bir mevkiye 1137 yılında Bethgibelin (gün. Bet Guvrin) Kalesi'ni inşa ettirdi ve burayı Hospitalier Şövalyeleri Tarikatı'na verdi (*Willelmi Tyrensis II*, 1986, ss. 659-661). Bethgibelin Kalesi ayrıca Askalân-el-Halîl arasında yer alması sebebiyle güney hac yolunu da koruyacaktı. Kral Askalân'ı kontrol altında tutmak için ayrıca 1141'de Ibelin Kalesi'ni (gün. Yavne), 1142'de Blanchegarde Kalesi'ni (gün. Tell es-Safi) inşa ettirdi (*Willelmi Tyrensis II*, 1986, ss. 706-709). Daha kuzeyde, Yafa'dan Kudüs'e gelen haclıları korumak için Ayalon Vadisi'ne 1132-1133 yıllarında inşa edilmiş olan Arnaldus Kalesi (Lat. *Castrum Arnaldi*) ise 1150 civarında Tapınak Şövalyeleri Tarikatı'na verildi (Barber, 2006, s. 145; *Willelmi Tyrensis II*, 1986, ss. 639-640). Bundan kısa süre sonra, Arnaldus Kalesi'nin iki buçuk kilometre güneydoğusuna Latrun Kalesi inşa edilerek yine Tapınakçıların kontrolüne verildi

(Boas, 2006, s. 255). Kudüs ile Latrun arasında bulunan Belmont Kalesi ise 1140 civarında Hospitalier Tarikati'na verilmişti ki kalenin yakınlarında ayrıca hacıların beslenmeleri ile tedavileri için ayrılmış tarikata ait yerleşim yerleri vardı (Riley-Smith, 2012, s. 22). Böylece iki askerî tarikat, sahil şehirlerinden Kudüs'e giden, batı hac yolunu kullanan Hıristiyan hacılara güvenlik, koruma ve bakım hizmeti sağlamaya başladılar.

İnşa edilen kalelerle Askalân kuzeyden ve doğudan çevrenmişti ama son bir hamle yapılarak çember tamamlandı: Kudüs Kralı III. Baudouin, harabe hâldeki Gazze'ye 1149-1150 Kış'ında kale inşa ettirerek burayı Tapınakçılara verdi. Askalânlılar kalenin inşası sürerken tehlikeyi fark ederek Gazze'deki Haçlılara saldırmış ama başarılı olamamışlardı. Tapınakçılar kale inşası tamamlandıktan sonra sık sık Gazze'den Askalân çevresine akınlar düzenlediler ve Askalânlıları pasivize ettiler (*Willelmi Tyrensis II*, 1986, ss. 775-777). Nitekim çok geçmeden Fâtımîlerin Filistin sahilindeki son şehri Askalân, Kudüs Krallığı tarafından kuşatıldı ve 19 Ağustos 1153'te teslim alındı (Gölgesiz Karaca, 2022, ss. 221-225). Krallığın batı ve güney yollarındaki tehlike, askerî tarikatlarla iş birliği içerisinde ortadan kaldırılmış oldu (Şekil 2). Sıra doğu ve kuzeydeydi.

Şekil 2. Güney ile batı hac rotası ve Askalân çevresindeki kaleler (Kaynak: Google Earth)

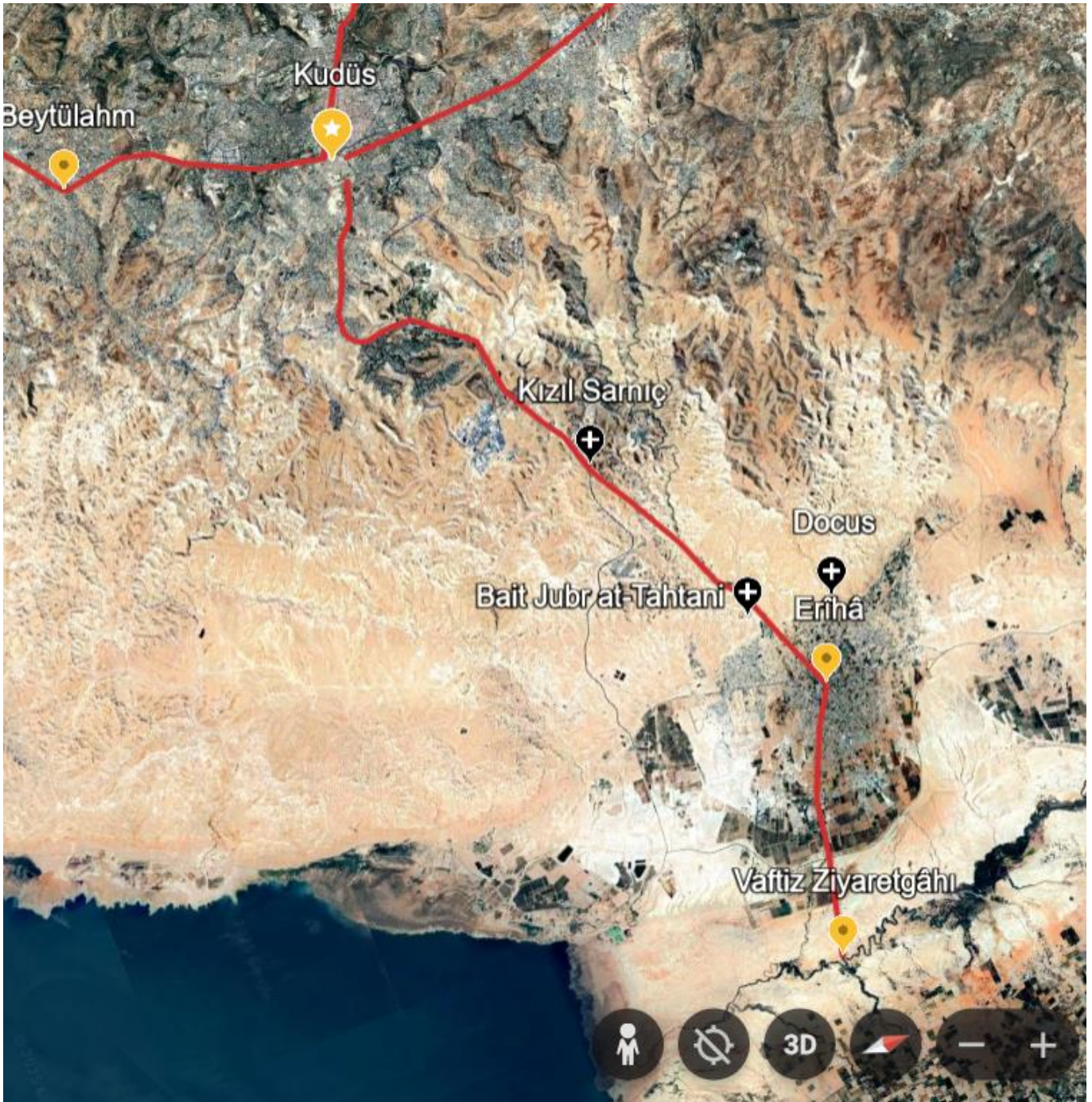

3.3. Askerî Tarikatların Doğu Hac Rotasındaki Faaliyetleri

Kudüs'ten Ürdün Nehri'ne giden doğu hac yolundaki tehlike sadece Ürdün Nehri'nin ötesindeki dağlarda yaşayan eşkiyalardan kaynaklanmıyordu. Musul ve Halep Atabeyi İmâdüddin Zengî, 1140 Nisan'ında Dimaşk'ın güneyindeki Havran bölgesine gelerek, kendisine karşı Dimaşk Atabeyliği'yle ittifak kuran Kudüs Krallığı'nı cezalandırmak amacıyla krallığın Ürdün Nehri civarındaki topraklarına saldırmıştı (İbnü'l-Kalânisî, 2023, ss. 225-226). Saldırı sırasında Hz. İsa'nın Ürdün Nehri'nde vaftiz edildiği yerin yakınlarında bulunan bir kilise de hedef alındı ve kilisedeki din adamları öldürüldü ki Alman Keşiş Theoderich 30 yıl sonra hac amacıyla bölgeye geldiğinde bu hadise

hâlâ zihinlerde yaşıyordu (*Peregrinationes Tres*, 1994, s. 177). Nitekim 1143'te, Kudüs Kraliçesi Mélisende, Kudüs-Erihâ yolu üzerinde bulunan Betanya'ya (gün. El-Ayzeriyye / العيزرية) keşişler için manastır inşa ederken, manastırı bu türden saldırılarda zarar görmesin diye bir kuleyle tahkim ettirdi (*Willelmi Tyrensis II*, 1986, s. 709). Bu ıssız hac rotası üzerinde bulunan manastırların ve kiliselerin tamamı müstahkem hâldeydi (Pringle, 2016, s. 150). Askerî tarikatlar, özellikle de Tapınak Şövalyeleri Tarikatı doğu hac yolunun güvenliği konusunda önemli roller üstlendiler. 1170'lerin başında hac için Kudüs'ten Ürdün Nehri'ne giden Alman Keşiş Theoderich'ten öğrendiğimize göre, Tapınakçıların bu hac rotasında iki kalesi vardı: Kudüs'ten yaklaşık 15 kilometre uzaklıktaki Kızıl Sarnıç Kalesi ve Erihâ yakınlarındaki Querentinus Dağı'nda bulunan Docus Kalesi (*Peregrinationes Tres*, 1994, ss. 175-176; Boas, 2006, s. 241) Bu iki kale arasında, Kızıl Sarnıç'ın 6,5 kilometre doğusunda bulunan Bait Jubr at-Tahtani adlı gözetleme kulesi de muhtemelen Tapınakçılara aitti (Pringle, 2016, s. 165). Anlaşılan doğu yolundaki müstahkem mevkiiler birkaç on yıl önce Tapınak Şövalyeleri Tarikatı'nın sorumluluğuna verilmişti (Şekil 3).

Şekil 3. Doğu hac rotası ve rota üzerindeki Tapınakçı kaleleri (Kaynak: Google Earth)

Öte yandan Tapınakçıların yanında Hospitalier şövalyeleri de Kudüs'ten Ürdün Nehri'ne gidip gelen hacı kabilelerine seyahat boyunca refakat ediyorlardı. Keşiş Theoderich şövalyelerin refakatini şöyle anlatıyor:

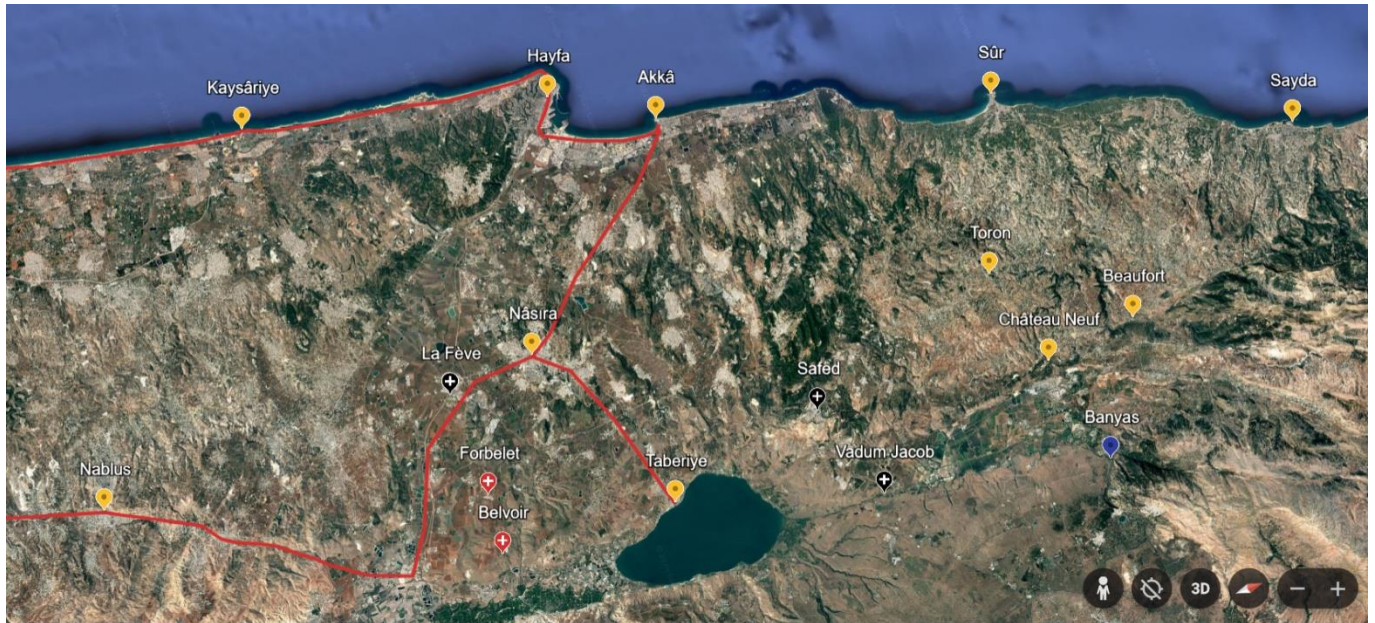
“[Erîhâ'nın batısındaki Querentinus Dağı'nın] eteğinden bir pınar fışkırmakta. Bu pınar, İbrahim Bahçesi'ni ve çevredeki ovanın tamamını suluyor. Hem Querentinus Dağı'na dua etmek için gitmek hem de Ürdün Nehri'nin sularında arınmak isteyen hacılar, söylendiği üzere, burada, pınardan çıkan küçük bir çayın suladığı ovada geceleme adet edinmişlerdir. Çünkü paganların saldırısına karşı bahçe sayesinde üç yandan korunurlar. Hospitalier ve Tapınakçı muhafızlar sayesinde de dördüncü taraftan korunurlar.” (Peregrinationes Tres, 1994, ss. 176-177).

Zaten Tapınak Şövalyeleri Tarikatı Tüzüğü'nün 1165 civarında kaleme alınan ve tarikatın hiyerarşik yapısına dair kısma göre, tarikatın Kudüs ocağının komutanı, Ürdün Nehri'ne giden Hıristiyan hacıları korumak üzere emri altında 10 şövalye buldurmalı, yanına yuvarlak bir çadır ile sancağını almalıydı (Upton-Ward, 2024, Kural 121, s. 90). Böylece askerî tarikatların, özellikle de Tapınak Şövalyeleri Tarikatı'nın 1150'lerden sonra hem garnizon hem de güvenlik eskortu olarak üstlendikleri roller sayesinde Kudüs ile Ürdün Nehri arasındaki hac yolunun güvenliği sağlandı. Erîhâ civarında saldırı tehlikesi yüzünden hâlâ tarım yapılmıyordu (Peregrinationes Tres, 1994, s. 178). Ama 1185'te Kudüs'ten Ürdün Nehri'ne gidip gelen Bizanslı Hacı Ioannes Phocas'ın hacnemesinden anlaşıldığına göre hacılar herhangi bir saldırıya uğramadan güvenle Ürdün Nehri'ne gidip dönebiliyorlardı (The Pilgrimage of Joannes Phocas, 1889, ss. 22-30).

3.4. Askerî Tarikatların Kuzey Hac Rotasındaki Faaliyetleri

Kuzeydeki hac yerleri (Şekil 4), yani Dımaşk'a çok daha yakın olan Celile bölgesi ise değindiğim üzere Halep merkezli Zengilere karşı Dımaşk Atabeyliği'yle gerçekleşen yakınlaşmadan dolayı 1140 civarından itibaren sakindi. Daha önce Taberiye Gölü yahut diğer adıyla Celile Gölü'nün kuzeyinden gelen saldırılara, krallığa bağlı Celile Prinkepsliği ile Toron Lortluğu muhatap olmuştu. Lortluğun kuzeydeki en son kalesi Château Neuf (Hunin) idi. Kudüs Kralı Foulques d'Anjou 1139 yılında Beaufort'yu ele geçirerek sınırı daha da kuzeye taşıdı (Kennedy, 1994, s. 43). Ardından ise Zengilere karşı yardım etmenin bedeli olarak Dımaşk Atabeyliği'nden anlaşmayla Banyas'ı aldı (Gölgesiz Karaca, 2022, s. 201). Fakat ittifak, Halep Atabeyi Nüreddin Mahmud Zengî'nin Dımaşk'ı 1154 yılında hâkimiyeti altına almasına engel olamadı (İbnü'l-Kalânîsî, 2023, ss. 278-279). Nüreddin Zengî daha Dımaşk'ı ele geçirmeden önce 1153'te Banyas'a saldırmıştı (Willelmi Tyrensis II, 1986, ss. 796-797). Nitekim Dımaşk'ı ele geçirmesinin yarattığı politik değişiklik kısa süre içerisinde kendisini gösterdi. Atabey Nüreddin 1157 yılında Banyas'a tekrar saldırarak krallık ordusunu mağlup edip önde gelen soyluları esir aldı. Ancak Trablus ile Antakya Haçlılarının yardımı geldiğini öğrenince topraklarına döndü (Willelmi Tyrensis II, 1986, ss. 826-832). 7 yıl sonra Banyas önlerine tekrar geldiğinde bu sefer şehri fethetti (Willelmi Tyrensis II, 1986, ss. 876-878). 1167'de ise Château Neuf (Hunin) Kalesi'ni alıp yıktı (Pringle, 1997, s. 79).

Şekil 4. Kuzey hac rotası ve Haçlılara ait rota üzerindeki kaleler (Kaynak: Google Earth)

Atabey Nûreddin Zengî'nin Dımaşk çevresini hâkimiyeti altına alması, Taberiye ve Nâsıra gibi popüler hac noktalarının ve tabi kuzeydeki krallık topraklarının artık daha fazla tehlike altında olduğu anlamına geliyordu. Askerî tarikatlar yeni statüko doğrultusunda bir kez daha krallığın yardımına koştu.

Tapınak Şövalyeleri Tarikatı Nisan 1168'de Taberiye Gölü'nün kuzeyinde yer alan Safed Kalesi'ni satın alırken, Hospitalier Şövalyeleri Tarikatı gölün güneyinde bulunan Belvoir Kalesi'ni satın aldı (Röhricht, 1893-1904, Belge Numaraları: 447-448, ss. 116-117). Hospitalierler Belvoir'in batısına Forbelet Kalesi'ni (Boas, 2006, s. 242), Tapınakçılar da La Fève Kalesi'ni inşa ederek Nâsıra çevresindeki savunmayı güçlendirdiler. Böylece Atabey Nûreddin Zengî'nin yarattığı saldırı tehdidine rağmen Hıristiyan hacılar askerî tarikatların koruması altında seyahat edebildiler (*Peregrinations Tres*, 1994, s. 189). Haçlılar, Mısır'ı ve Suriye'yi tek bir sancak altında birleştiren Eyyübî Sultanı Selâhaddin'in Dımaşk ile Banyas'tan Celile bölgesine yapması olası saldırılara karşı ise 1178 yılında önlem almaya başladılar. Toron Lordu II. Onfroy Banyas'ın önünde uzanan ovaya hâkim mevkiideki Château Neuf (Hunin) Kalesi'ni yeniden inşa etmeyi başardı (Pringle, 1997, s. 79). Aynı sene Tapınakçılar Taberiye Gölü'nün kuzeyinde Ürdün Nehri'nin batı kıyısına, nehrin sığ bir geçidinin kontrolünü tutan mevkiye Vadum Iacob Kalesi'ni inşa etmeye başladı. Ancak Sultan Selâhaddin Eyyübî kısa süre içerisinde bu kalenin kendisi için yarattığı tehlikenin farkına vardı ve inşaat tamamlanmadan Ağustos 1179'da bölgeye gelerek kaleyi kuşattı. Yarı inşaat hâlindeki kaleyi ele geçirdikten sonra yıkıp topraklarına geri döndü (Boas, 2006, s. 258).

Önemli hac mekanlarının bulunduğu Celile bölgesi 1150'lerin ortasından itibaren kuzeydoğudan saldırı tehdidi altındaydı fakat 1185'te bölgeye gelen Bizanslı Hacı Ioannes Phokas herhangi bir sorunla karşılaşmadan hac yapabiliyordu (*The Pilgrimage of Joannes Phocas*, 1889, ss. 12-15). Dolayısıyla Kudüs Krallığı ile askerî tarikatların doğu, batı ve güney hac rotalarındaki başarıyı kuzeyde de yakaladıklarını söyleyebiliriz. Öte yandan belirtmek gerekir ki hadiseler iki tarafın da Celile'nin stratejik önemini iyi anladığını gösteriyor zira 1187 yılında Kudüs Krallığı'nın başkenti dahil neredeyse topraklarının tamamını yitirmesine sebep olacak hadiseler aynı bölgede cereyan edecekti (Gölgesiz Karaca, 2022, s. 295 vd.). Krallık ve dolayısıyla askerî tarikatlarının çoğunu 1187'de Eyyübîlere yitirmesiyle tarikatların hac rotalarındaki güvenlik faaliyetleri de işlevsiz kalmıştır.

1137-1187 yılları arasında askerî tarikatların Kudüs Krallığı'nda hac yollarındaki üstlendikleri rollere dair birincil kaynaklarda yer alan verilerin Latin kaynaklarından geldiği dikkat çekmektedir. Ne yazık ki dönemin İslâm kaynaklarında konumuzla ilgili bilgiler verilmemektedir. Bu tarikatlarla ilişkin İslâm kaynaklarındaki bilgiler daima askerî olaylarla ilgilidir. Ne tarikatların kuruluş amaçlarından ne de hacılara sundukları hizmetlerden bahsedilmemektedir (Hillenbrand, 2012, ss. 360-361). Ancak bir istisna olarak Antakya Süryânî Ortodoks Kilisesi Patriği I. Mikhail (ö. 1199) tarafından kaleme alınan dünya tarihi kroniğinden bahsetmek gerekir. Patrik Mikhail kroniğinde Tapınakçılara ayrı bir bölüm ayırmıştır. Burada, tarikatın kuruluş vazifesini “yollardaki hacıların eşkıyalardan korunması” olarak doğru şekilde vermekte ancak Kudüs'te acizler için bakım evleri kurduklarını söyleyerek onları Hospitalierle karıştırmaktadır (*The Syriac Chronicle of Michael Rabo (the Great)*, 2014, s. 630). Kroniğinin farklı yerlerinde tarikatların hacılarıyla ilgili faaliyetleri hakkında başka bilgi vermese de askerî tarikatların kuruluş misyonu ve bu misyon doğrultusundaki faaliyetlerine dair isabetli verileri sunması onu 12. yüzyılda Doğu Akdeniz'de Latince dışında tarih eseri kaleme alınmış kişiler içerisinde ayrı bir konuma yükseltmektedir.

4. SONUÇ

Tapınak Şövalyeleri Tarikatı ve Hospitalier Şövalyeleri Tarikatı varlık nedenlerini hacıların Kudüs Krallığı'nda yaşadığı güvenlik ve bakım ihtiyaçlarından almıştır. Askerî tarikatlar, krallık için maddî gelir ile insan kaynağı açısından kritik öneme sahip hac kabilelerinin güvenliğini sağlamak amacıyla krallıkla iş birliği içerisinde savunma faaliyetlerine girişmişlerdir. Bu doğrultuda ilk olarak batı rotasındaki hac kabilelerine saldıran Askalânî Fâtımîlere karşı 1140 civarından itibaren çeşitli kalelerde garnizonlar buldurmışlar ve buralardan karşı saldırılar düzenlemişlerdir. Kudüs Krallığı onların bu desteğiyle 1157'de Askalân'ı alarak batı ve güney hac yollarındaki tehlikeye son vermiştir. Daha sonra ise doğu hac rotası üzerinde Tapınakçılar çeşitli müstahkem mevkiilerin kontrolünü üstlenmiştir. Ayrıca her iki tarikat da bu hac yolunda Ürdün Nehri'ne giden hacı kabilelerine refakat ederek onları eşkıya saldırılarına karşı korumuşlardır. 1150'lerden itibaren krallığın kuzey topraklarının saldırı tehlikesiyle karşı karşıya kalması üzerine askerî tarikatlar, kuzey hac rotası üzerinde kaleler inşa ederek hem krallık topraklarını hem de hacıları korumuşlardır. Dönemin kaynaklarına bakıldığı zaman askerî tarikatların hac rotalarının güvenliği sağlamada başarılı oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca kalelerde garnizon buldurmak ve hac kabilelerine refakat etmek gibi iki esas savunma faaliyeti yürüttükleri açıkça görülmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Tek yazarlı bir çalışma olup, makalenin tamamı yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Albert of Aachen. (2007). *Historia Ierosolimitana*. Ed. ve İng. çev. Susan B. Edgington. Oxford: Clarendon Press.
- Altan, E. (2002). Templier ve Hospitalier Şövalye Tarikatlarının Kuruluşu. *Belleten*, 66(245), 87-93.
- Altan, E. (2022). *Antakya Haçlı Prinkepliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Alptekin, C. (1985). *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi.
- An Arab-Syrian Gentleman and Warrior in the Period of the Crusades: Memoirs of Usāmah Ibn-Munqidh (Kitāb al-I'tibār)*. (1929). İng. cev. Philip K. Hitti. New York: Columbia University Press.
- Barber, M. (2006). *Yeni Şövalyelik: Tapınak Tarikatının Tarihi*. Tr. çev. Berna Ülner. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Boas, A. J. (2006). *Archaeology of the Military Orders: A survey of the urban centres, rural settlement and castles of the Military Orders in the Latin East (c. 1120-1291)*. Londra ve New York: Routledge.
- Cerrini, S. (2016). Le fondateur de l'ordre du Temple à ses frères: Hugues de Payns et le "Sermo Christi militibus". *Dei Gesta per Francos: Etudes sur les croisades dédiées à Jean Richard*. Ed. Michel Balard, Benjamin Z. Kedar ve Jonathan Riley-Smith. 99-110. Londra ve New York: Routledge.
- Çalışır, A. O. (2021). Saewulf'un Hac Seyahatnamesi, 1102-1103: Kudüs Krallığı'nın İlk Yıllarına Dair Bir Anlatı (Analiz, Çeviri ve Yeni Edisyon). *Mesos: Disiplinlerarası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi*, 3, 1-74. DOI: 10.5281/zenodo.5775755
- Çeken, M. (2019). Tapınak Şövalyeleri'nin Yol Haritası: 1129 Tarihli Tüzük ve Düşündürdükleri. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5(3), ss. 670-687.
- Çeken, M. (2020). *İsa'nın Yoksul Askerleri Tapınak Şövalyeleri: Kuruluşu, Yükselişi, Düşüşü ve Kurumsal Yapısı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Demirkent I. (1990). *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demirkent, I. (1994). *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*. Cilt: II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demirkent, I. (1997). *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Dündar, D. G. (2022). Orta Çağ'ın Hristiyan Hacıları ve Onların Koruyucuları. *History Studies*, 14(3), 547-564. DOI: 10.937/hist.2021.1093
- Ehrlich, M. (2006). The Route of the First Crusade and the Frankish Roads to Jerusalem During the 12th Century. *Revue Biblique*, 113(2), 263-283.
- Forey, A. (1992). *The Military Orders: From the Twelfth to the Early Fourteenth Centuries*. Basingstoke: Macmillan.
- Fulcheri Carnotensis Historia Hierosolymitana (1095-1127)*. (1913). Ed. Heinrich Hagenmeyer. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
- Genç, S. ve Baş, M. Ş. (2024). Kudüs Haçlı Krallığında Askerî Tarikatların Kuruluşu ve Yükselişi. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 473-496. DOI: 10.48120/oad.1475067
- Gölgesiz Karaca, S. (2022). *Kudüs Haçlı Krallığı Siyasi Tarihi 1099-1187*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hillenbrand, C. (2012). *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Historia Compostellana*. (1988). Ed. Emma Falque Rey. Turnhout: Brepols.
- İbnü'l-Kalânîsi (2023). *Zeylû Târîhi Dimaşk Tercümesi*. Tr. çev. Hasan Aydın. İstanbul: Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık.
- John, S. (2018). *Godfrey of Bouillon: Duke of Lower Lotharingia, Ruler of Latin Jerusalem, c.1060-1100*. Abingdon: Routledge.
- Kedar, B. Z. (1999). On the Origins of the Earliest Laws of Frankish Jerusalem: The Canons of the Council of Nablus, 1120. *Speculum*, 74(2), ss. 310-335.
- Kennedy, H. (1994). *Crusader Castles*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Küçükspahioğlu, B. (2006). *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Peregrinationes Tres: Saewulf, Iohannes Wirziburgensis, Theodericus*. (1994). Ed. R. B. C. Huygens. Turnhout: Brepols.
- Pringle, D. (1997). *Secular Buildings in the Crusader Kingdom of Jerusalem: An Archaeological Gazetteer*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Pringle, D. (2016). Templar Castles on the Road to the Jordan. *The Military Orders: Fighting for the Faith and Care for the Sick*. Ed. Malcolm Barber. 148-166. Londra ve New York: Routledge
- Richard, J. (2022). *Haçlı Seferleri Tarihi*. Tr. çev. Özge Özdemir. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Riley-Smith, J. (2012). *The Knights Hospitaller in the Levant, c.1070-1309*. Basingstokte: Palgrave Macmillian.
- Röhrich, R. (1893-1904). *Regesta Regni Hierosolymitani, 1097-1291*. 1 Cilt ve Ek Cilt. Innsbruck: Libraria Academica Wagnerian, Innsbruck.
- Runciman, S. (2008). *Haçlı Seferleri Tarihi*. Tr. çev. Fikret İşıltan. 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- The Pilgrimage of Joannes Phocas in the Holy Land (in the Year 1185 A.D.)*. (1889). İng. çev. Aubrey Stewart. Londra: Palestine Pilgrims' Text Society.
- The Syriac Chronicle of Michael Rabo (The Great)*. (2014). İng. çev. Matti Moosa. New Jersey: Beth Antioch Press.
- Upton-Ward, J. M. (2024). *Tapınak Şövalyelerinin El Kitabı*. Tr. çev. Muhittin Çeken. İstanbul: Kronik Kitap.
- Wilkinson, J., Hill, J. ve Ryan, W. F. (1988). *Jerusalem Pilgrimage 1099-1185*, Londra: The Hakluty Society.
- Willelmi Tyrensis Archiepiscopi Chronicon*. (1986). Ed. R. B. C. Huygens. 2 Cilt, Turnhout: Brepols.